

# bitka za prirodnu okolinu i mi

branimir gušić

Eksplzivni napredak tehnike, koji izvan granica bioloških zakona bezobzirno ruši sve prepreke, prijeti da na našem planetu ugrozi i samu egzistenciju svojega stvaraoca — čovjeka. Zagađivanje vode i zraka, obradive zemlje i svih njenih produkata, svih osnovnih uvjeta za ljudskih život uzima toliko maha da u industrijaliziranim sredinama postaje glavna briga zdravstvene zaštite. Zapadnoj Evropi prijeti u skoroj budućnosti nestašica pitke vode, a rak pluća, velikim dijelom podržavan udisanjem zraka, zagađenoga najrazličitijim kancerogenim supstancama, zahvaća sve veći postotak ljudi. U nekim krajevima, pa i naše zemlje, on je na drugom mjestu među uzrocima smrti. Ta se pitanja nameću osobito akutno u zemljama u kojima se gotovo religiozno uporno i nasumce, često bez dubljega trijeznog razmišljanja, provodi predimenzionirana industrijalizacija, a stara agrarna proizvodnja napušta i u onim krajevima koji i ne pružaju druge mogućnosti priređivanja.

Suočene s takvom stvarnošću zemlje u kojima industrijalizacija nije postala »državnom religijom« počele su zaštitu prirodne okoline čovjeka smatrati jednom od osnovnih dužnosti državne politike. Osim brige za zdravstvenu zaštitu svojih građana, za zdrav podmladak i stvaranje povoljnih uvjeta za množenje pučanstva, uz više zakonskih propisa koji treba da usmjeruju demografsku politiku određene zemlje, i briga za biološku zaštitu građana hvata sve dublje korijenje. I dok se još prije nekoliko desetljeća briga za zaštitu prirode zadovoljavala spasavanjem određenih biljnih ili životinjskih vrsta od istrebljenja, očuvanjem osobitih prirodnih ljepota i rijetkosti od presezanja modernog čovjeka, danas se ona obraća čuvanju osnovnih bioloških činilaca, danas je ona usmjerena na održanje ljudskoga roda u bespoštednoj borbi s nezadrživim napretkom tehnike što ga traži uvijek nezasićen Moloh profita i biznisa. Danas ta borba mora prijeći uske granice neposredne zaštite prirode, mora se protegnuti i na široko polje društvenih odnosa. Treba se boriti protiv stvaranja »potrošačkoga društva« američkoga uzora, protiv novca kao jedinoga mjerila ljudskih i društvenih vrijednosti, protiv kratkovidne politike brzih profita, stečenih često bez obzira na njihov odjek u općoj strukturi ljudskoga društva i okoline. Težnju da se po svaku cijenu stvore pogodni uvjeti za lagan i bezbrižan život pojedinca ili samo određene ljudske skupine ili određene generacije, bez obzira na okolinu i na životne uvjete što će ih ostaviti poznijim generacijama, treba da zamijeni plansko usklađivanje bioloških uvjeta i tehničkih dostignuća na dugi rok, nastojanje da se maksimalnim iskorištavanjem prirodnih mogućnosti sačuvaju biološki odnosi u najoptimalnijem i najskladnijem opsegu. Samo takav društveni razvitak, planiran na dugi rok, može osigurati daljnju

uspješnu evoluciju i društva i civilizacije u cjelini. Naša se zemlja nakon posljednjeg rata našla u položaju, da taj odnos čovjeka i prirode nije bio bitno poremećen. Velika prostranstva na sjeveru, a osobito u unutrašnjosti naše zemlje, bila su još nedirnuti ili jedva načeta. Samo je mediteranski dio Jugoslavije, regija krasa, bila teško degradirana milenijskom prekomjernom eksploatacijom mediteranske polunomadске stočarske privrede. Golema šumska prostranstva na Dinarskim planinama, nedirnute riječni tokovi planinskih brzica, još puni zdrave vode, velike slavonske šume i razvedena obala, sa svojim brojnim otocima, školjčicama, zaljevima i dragama, oplakivana čistim, nedirnutim morem, sve je to pružalo zdravu osnovu i bogatu riznicu, iz koje je usklađenim i pametno vođenim ekonomskim razvojem trebalo da se za nekoliko desetljeća rodi sretna zemlja, koja će, koristeći se plodovima revolucije i lišena starih predrasuda, izrasti u moćan gospodarski potencijal ovoga dijela Evrope. Velike turističke mogućnosti i naša politika otvorenih granica mogle su nam pametno usmjerenim razvojem dati i solidnu bazu prihoda i upravo našu zemlju učiniti onim središtem gdje bi se u nemirnoj Evropi susretali ljudi različitih gledanja i nazora, a ona suprotna mišljenja i na prvi pogled nepremostive razlike, što još uvijek razjedinjuju ovaj naš stari kontinent, nalazila bi svoja rješenja, nadahnjujući se upravo primjerom našega društvenoga i političkog razvoja.

Ovu jedinstvenu priliku na žalost nismo znali iskoristiti. Oslabljeni četvorogodišnjom borbom za opstanak, borbom koja je daleko prelazila fiziološke mogućnosti jedne generacije, mi nismo iz stadija rušenja umjeli dovoljno smjelo i promišljeno ući u novi period izgrađivanja, nedostajalo nam je snage da iz razaranja prijeđemo u građenje, u konstruktivnost. Tako smo se danas našli u situaciji da uza sva naša poslijeratna dostignuća moramo veoma energično zvoniti na uzbunu, da branimo ne više gotovo neiscrpno obilje nenarušenih prirodnih bogatstava, nego da grozničavo spasavamo ono što nam je nakon tri decenija ničim ograničene pljačke ovoga našeg nekadašnjega obilja preostalo.

Kod toga treba razlikovati dvije velike skupine problema, različite po svrsi i opsegu. Jedno su problemi naše osnovne nacionalne zaštite, reguliranje i planiranje porodice i intenzivna briga za zdrav novi naraštaj, uz propagiranje i stimuliranje određenih eugeničkih načela. Drugo su problemi zaštite prirodnih ljepota, neobičnih pejzaža, rijetkih i izvanrednih predjela, što ih treba sačuvati za naše potomstvo, ali i upotrijebiti kao vrelo zarade i podizanja životnoga standarda našega čovjeka.

U prvu skupinu valja ubrojiti sve one faktore koji prijete da nam ugroze osnovne uvjete života, a na-

gli ih napredak tehnike svakodnevno pruža u sve većim količinama i sve većem broju, ne samo u gradovima i industrijskim aglomeracijama, nego danas već nerijetko i na selu. Sjetimo se samo zraka zasićenoga najrazličitijim ispušnim plinovima današnjega motoriziranog prometa, dima loše smještenih ili nezaštićenih dimnjaka najrazličitijih industrijskih postrojenja, njihove često nesnosne danoćne buke ili rijekâ zagađenih otpacima iz rudnika ili novih tvornica celuloze, koje su uz to potrovale svu ribu u tim vodama. Podsjetimo se na našu obalu Jadrana, čiji su nekad čisti žali danas prepuni prljavštine i svakojakih otpadaka, osobito naplutane nafte što je brodovi ispuštaju na pučini. More zagađeno naftom prestaje biti nepresušna spremnica kisika, što ga suvremeni industrijalizirani život troši u golemim količinama, a one se već danas približuju kritičnoj granici.

To su sve opći svjetski problemi zaštite prirode, aktualni u većini civiliziranih zemalja, u čijem općem rješavanju i mi moramo sudjelovati. Oni su danas već toliko akutni, da su Ujedinjeni narodi našli za shodno da cijelu prošlu godinu 1970. proglašavaju internacionalnom godinom zaštite prirode, upozoravajući civilizirani svijet i time na potrebu poduzimanja urgentnih mjera širokih međunarodnih razmjera za zaštitu prirodne okoline čovjeka. Mnoge su zemlje prišle i veoma određenim zaštitnim mjerama, a Francuska je, uvidjevši neposrednu opasnost, osnovala u tu svrhu i posebno ministarstvo povjerivši ga jednome od potpredsjednika svoje vlade.

Rješavanje tih problema za našu je zemlju gotovo neostvarivo. Ne samo zbog toga što svaki od njih zahtijeva izvanredna ekonomska ulaganja, nego mnogo više, zbog toga što se naša građanska svijest još uvijek nije oslobodila one najprimitivnije sitnoseljačke, egocentrične želje za vlasništvom, koja ne pozna granica i koja je u posljednjih stotinu godina zaboravila i na posljednji trag obaveza što ih zajednički život u određenoj sredini nužno nameće. Otuda u našem društvu rukovodioci pa i rukovođeća tijela sitnih i najvećih poduzeća koji se uza sva toliko puta proklamirana demokratska i samoupravna načela vladaju kao apsolutni »samodršci«, namećući bezobzirno politiku svoga poduzeća ili bolje reći »svoju politiku« sredini u kojoj djeluju, ne vodeći računa o tome kako će se njene posljedice odraziti na širu zajednicu. Zbog toga imamo toliku anarhiju u našoj uvoznj i izvoznj trgovini, podignute brojne tvornice bez sirovina, locirane na nepogodnim mjestima, industrijske kolose koji gospodare komunama, centralizirani kapital koji, u sredini gdje društveni kolektiv ne postoji ili bar nije efikasan, provodi svoj biznis na često najneskrupulozniji način. Posve je sigurno da se takvo društvo nije kadro uspješno uhvatiti ukoštac s kompleksnim problemom zaštite biološke sredine čovjeka, problemom koji danas dobiva globalne razmjere. Tu treba provesti veoma duboke zahvate u strukturi našega društva. Nju treba prilagoditi zahtjevima današnjice, koji već nezadrživo kucaju i na naša vrata. Društvene strukture, kakve su bile proklamirane prije više od stotinu godina i koje su tada zaista mogle biti veoma napredne i dalekovidne, ne mogu se, bez gdjegdje i dubokih korekcija, s uspjehom primjenjivati danas u vrijeme opće svjetske tehničke revolucije. Samo nova rješenja i nove spoznaje dat će pravilan smjer i našem daljnjem društvenom razvoju.

Mnogo je realnije poprište naše borbe u drugoj skupini problema zaštite prirode, u bici za očuvanje ljepota naše zemlje, kako bismo ih i mi i naša djeca mogli uživati i kako bismo ih mogli s uspjehom iskorištavati kao važno vrelo prihoda i podizanja životnoga standarda naših radnih ljudi.

Ovdje se u prvom redu susrećemo s teškim problemom našega degradiranog primorskog pojasa, s pojavom krša. Iako to nije isključivo naš jugoslavenški problem, jer je degradirani krš zajednički čitavom Sredozemlju, njegovo uklapanje u uspješnu turističku privredu danas je jedan od ključnih problema ove ekonomske djelatnosti kod nas. Njemu pripadaju turistički najinteresantniji krajevi naše zemlje: naše primorje i najveći dio našega planinskog zaleđa. Gospodarenje na tom području traži zasebne norme, posebna pravila ponašanja koja su još umnogome slabo proučena. To je kraj kojemu je fiziološka ravnoteža najteže narušena i koji se

veoma lako može pretvoriti u kamenu pustinju nepodesnu za prebivanje čovjeka. Mnogi predjeli naših kraških krajeva o tome svjedoče. Moderni zahvati i suvremena urbanizacija i eksploatacija ne mogu biti uspješni ako ne vode računa upravo o tim osobenostima kraškoga kraja. Osposobljavajući ga za modernu eksploataciju moramo usporedo jačati njegove prirodne životne snage, moramo svim silama nastojati da mu vratimo negdašnju vitalnost i da u ovako pojačanu prirodnu sredinu uklapamo nove objekte koji ni opsegom ni brojem svojih korisnika ne smiju narušiti ponovo uspostavljenu vitalnost kraja.

Međutim, upravo se u tome kod nas najviše griješi. Živimo u doba u kojem su urbanisti i arhitekti sebi izvojtštili monopol u oblikovanju naše sutrašnjice i prišli mu sa neprihvatljivih pozicija općih shematiziranih principa izgradnje, ne vodeći dovoljno računa upravo o tim toliko specifičnim osobinama degradiranoga krasa. Ne govoreći uopće o tome kako osnovna etička načela u nekoj zajednici zahtijevaju da troškovi novopodignutih kapaciteta budu u određenom omjeru ne samo s njihovom amortizacijom nego i s općom ekonomskom snagom društva, mi smo, uz nedovoljno proučene mogućnosti određenoga kraja, pustili maha osobnim izživljavanjima projektanata koji su najčešće neukusno, a gotovo redovito nefunkcionalno i skorojevički prepotentno, narušili onu tisućljetnu harmoniju istančano sastavljenoga pejzaža, koja upravo našem primorju daje svu njegovu draž i osigurava osnovu njegova bogatstva i njegove rekreativne moći. Dajući upravo takvom, nezgrapnom i nepromišljenom, izgradnjom našem primorju uopćeni izgled svjetskoga prosjeka, podižući standardne kolose na najistaknutijim punktovima naše izuzetno lijepe prirode, mi se svjesno lišavamo najvećega našeg blaga — pejzaža, karakterističnoga za naš kraj, za našu zemlju i dajemo mu izgled kakav u sličnim klimatskim prilikama susrećemo svugdje u svijetu; ukoliko takvom izgradnjom nismo čak preopteretili fiziološke mogućnosti kraja i ukoliko nismo doveli u pitanje i samu daljnju njegovu egzistenciju. Da se i zahtjevi najmodernije izgradnje mogu dovesti u sklad s prirodnom okolinom i da se u nju mogu savršeno harmonično ugraditi, dokazuje nam niz takvih objekata podignutih posljednjih godina na našem primorju.

Takva građevinska presezanja, kakvih ima svugdje u svijetu dobivaju osobitu težinu na našem osjetljivom kraškom zemljištu.

Tanak sloj humusa, koji kod nas u primorju prekriva goli kamen podržavan samo rijetkim zelenim pokrovom, lako odnose atmosferski talozi koji se u obliku monsunskih kiša u doba ekvinocija srućuju na našu obalu. Jednom uništen zeleni pokrivač teško se obnavlja, i dovoljno je da neka strmija strana bude dvaput uzastopce zahvaćena požarom, pa da na njoj izbije goli krš, pust kamen. Da bismo se u to uvjerali, dovoljno je pogledati neke naše otoke, nekad zelene, a danas puste samo zbog toga što im je nekoliko godina uzastopce bio paljen biljni pokrov da bi se dobile površine za sijanje buhača, za ono nekoliko godina dok je on bio u cijeni. Kultura buhača danas je napuštena, jer mu je cijena na svjetskom tržištu neznatna, ali su otočne strane opustjele zbog sasvim problematične i kratkotrajne koristi što su je pružile obrađivačima.

Ništa nisu manja oštećenja krajolika uzrokovana prebrzom i bespoštednom izgradnjom novih prometnica. Teške rane što su pejzažu nanesene u Župi Dubrovačkoj i pod Učkom, ili u jedinstveno lijepim prodorima Pive i Neretve, te nesretna izdaleka uočljiva bijela crta koja nas prati duž naše obale kao posljedica grubo, a na žalost na mnogim mjestima i nefunkcionalno izgrađene primorske magistrale, svjedoci su našega primitivnog i nekulturnog odnosa prema vlastitoj zemlji. I premda su već prošle godine od njihove izgradnje, ništa nismo učinili da bismo te ranjave površine ponovo zazelenili ili nekako učinili manje uočljivima.

Veliki hidroenergetski objekti, dijelom već dovršeni, a dijelom u izgradnji, bitno zadiru u fluktuaciju vode u našim kraškim krajevima. Izmijenjeni su mnogi poznati tokovi, ali se još mnogo veće izmjene moraju očekivati u podzemnim tokovima vode, izvanredno kompliciranim upravo u tim regijama. Već su mnoge vrulje uz našu obalu presahle ili izmijenile tok i kapacitet, a prve promjene u klimi već se zapažaju u slivu Neretve i u Lici u području senjske hidrocentrale. Te su pojave još do danas nedovoljno proučene, i trajne će se posljedice opažati tek nakon dužeg vremena. Velike devastacije šuma smanjile su nekada brojne izvore u kraškim regijama, pa su upravo u području Gorskoga kotara dovele u pitanje čak i redovnu opskrbu vinodolske hidrocentrale.

Dok su se goleme investicije ulagale u podizanje tih novih objekata, istodobno su zanemarena znanstvena istraživanja, koja bi jedina mogla odgovoriti na brojna još neriješena pitanja ovih regiona. Kako se neodgovorno često prilazilo izgradnji i velikih kapaciteta, najočiglednije dokazuju tvornice celuloze u Plaškom, zapadnoj Bosni i Ivangradu. Upravo je neshvatljivo da se ni danas nismo oslobodili takvih bolesnih ambicija, o čemu govori vijest

da se izrađuju planovi za još jednu takvu tvornicu kod Liča u Gorskome kotaru.

Naše najveće turističko blago, naši otoci, došli su pod udar nesmiljene eksploatacije. Ne samo što se planiraju grandiozni objekti u dubrovačkoj i srednjodalmatinskoj regiji, od kojih se neki već i grade nego se sve snažnije prebacuje i motorizirani promet na otoke, tako da će uskoro i oni biti zagađeni benzinskim parama, ispuštenim uljem i iskusiti sve ostale nedaće što nam ih moderni motorizirani promet sa sobom donosi. Rodila se čak i već bila počela provoditi »genijalna« ideja o uzdužnoj otočnoj magistrali koja bi spajala naše otoke međusobno i tvorila neku paralelnu prometnicu velikoj primorskoj cesti.

Zaista nema opasnije kombinacije od simbioze prepotentnoga primitivizma i beskrupuloznoga biznisa! Ona nas dočekuje na svakome koraku, tuče nas u srce i podgriza osnove naše nacionalne egzistencije. Dovoljno je pogledati što se posljednjih godina događa u Vodicama kod Šibenika, kod Budve ili kod Makarske, te u dubrovačkoj okolini, da spomenemo samo nasumce nekoliko primjera. Ali kao što se mučke trpe takva presezanja, ne ističu se dovoljno i ne priznaju se poštenu napore i uspjela dostignuća u izgradnji i lokaciji nekih izvrsno postavljenih i u pejzaž uklopljenih objekata kao što su primjerice, opet nasumce navedeno, neki objekti na istarskoj obali, pa Solaris kod Šibenika, Maestral u Brelima i sl. Ne priznaju se i ne ističu dovoljno oni pojedinci čija je glavna zasluga posvemašnji preporod nekih mjesta, kao Primoštena, Hvara itd. Nismo još doživjeli da je nekome od takvih pregalaca bila podijeljena bilo koja od brojnih naših republičkih ili saveznih nagrada za životno djelo.

Uz krupnu »pljačkašku privredu«, kako je takvu vrstu beskrupuloznog i amoralnog zgrtanja novca nazvao naš najveći geograf pokojni Jovan Cvijić, ide naravno usporedo i ona sitnija, ali u zatiranju pejzaža i prirodne okoline ne manje opasna. Ovamo ulaze brojne »vikendice« koje su poput kuge zagađile i zagrađile čitave poteze naše obale, pa je ona često više nalik na najzapuštenija predgrađa velikih gradova nego na rekreaciono područje. Ovamo idu i sve brojnije i često prilično neukusne reklame uzduž naših cesta, postavljene naravno upravo na najljepšim točkama pejzaža, što u nekim predjelima posve dominiraju vidnim poljem. Bez obzira na to što turisti očito ne putuju našom lijepom zemljom da bi gledali takve reklame, njih bi već i iz sigurnosnih razloga trebalo ukloniti sa ceste, kako je to već učinjeno u mnogim drugim evropskim zemljama.

Mi smo u Hrvatskoj još prije četrdesetak godina bili započeli osnivati neki pokret za zaštitu prirodnih objekata. Tada je u bivšoj Savskoj banovi-

ni bio sastavljen i odbor od stručnjaka i entuzijasta, na čiji je prijedlog i Štirovača u Srednjem Velebitu bila proglašena za naš prvi nacionalni park. Ratna razaranja prorijedila su i ovaj jedinstveni šumski kompleks pa je od toga »nacionalnoga parka« ostala samo tužna uspomena. U novoj Jugoslaviji prišlo se problematici očuvanja prirode sa širega aspekta i s više dobre volje, ali ne i s više uspjeha. U pojedinim republikama organizirani su centri za zaštitu prirode, doneseni su neki zakoni, niz najljepših krajeva dobio je naziv nacionalnih parkova, pa su provedene i određene zaštitne mjere. Ali sve je to moralo uzmaknuti pred industrijskom izgradnjom, u nezasitnoj trci za stjecanjem sredstava koja bi omogućila »kvalitativan skok« iz agrarne u industrijsku zemlju, u zanosu i varljivom uvjerenju da je već i sama izgradnja velikih i modernih industrijskih kapaciteta dovoljna da osigura društveni napredak. Smetnula se s uma ona stara misao koju su izrekli još grčki mudraci: da je jedini pravi nosilac i pokretač progresa u društvu ČOVJEK, a sve su ostalo doduše nužne, ali ipak samo popratne pojave. I tako smo, istrošeni u tom grču obnove, pokazali doduše dobru volju i za čuvanje prirodne okoline, ali samo dotle dok ona ne zahtijeva veća ekonomska ulaganja i dok ne dolazi u sukob sa zahtjevima tehničke i turističke izgradnje. Oblikovali smo nacionalne parkove, ali im nismo osigurali potrebna sredstva. Rezervate prirodnih rijetkosti prepustili smo mogućnostima i razumijevanju općina, a nadzornim organima za zaštitu prirode nismo dali nikakvu izvršnu vlast. Kako bi se i mogao skromni Republički savjet za zaštitu prirode uhvatiti ukoštac s nekom željezarnom, cementnim, drvnim ili metalnim kombinatom ili s turističkom izgradnjom nezajažljivih apetita i fantastičnih razmjera! A sve se to izgrađuje bez potrebnih zaštitnih mjera i nužne infrastrukture.

Priroda u kojoj živimo podvrgnuta je neprestanim promjenama. Ona je rezultat milenijskoga harmoničnog razvitka niza faktora, koji je izgrađuju i preoblikuju. Zbog toga bi bilo apsurdno i nelogično zastupati neku statiku u prirodi i boriti se protiv svake izmjene. Zaštita prirodne okoline mora se kretati u granicama razumnoga djelovanja u pravcu oplemenjivanja kraja i u striktnom čuvanju i jačanju njenih rekreativnih sposobnosti. A među njenim osnovnim kreativnim faktorima ljepota i estetski ugođaj ne smiju biti na posljednjem mjestu.

Da zaključimo.

Neslućeni razvitak tehnike udružen s nezajažljivim apetitom za zaradom uz množenje ljudstva danas ozbiljno ugrožava osnovnu egzistenciju čovjeka u tehnički naprednim zemljama i traži urgentne zahvate za zaštitu i održavanje prirodne okoline. I naša zemlja, smještena na evropskom tlu, u krugu

veoma razvijenih zemalja, nužno će se morati uklopiti u taj proces i prići mu sa svom mogućom ozbiljnošću. Ali još mnogo više i neposrednije moramo uči u bespoštednu borbu za očuvanje naše domovine od upropaštavanja pejzaža, ljepota naših planina, našega mora i primorja, jednoga od najljepših i najatraktivnijih krajeva Evrope. Mi ga moramo čuvati i sačuvati ne samo iz emocionalnih razloga, ne samo zbog toga što je to naša zemlja, naša domovina, nego i iz ekonomskih razloga: ovdje mogu naći izvor zarade svi oni naši brojni sugrađani koji danas na žalost moraju tražiti zaposlenje u inozemstvu. Njima upravo pravilno usmjerena i pošteno i kulturno vođena turistička politika može pružiti sigurnu egzistenciju na njihovoj, inače kamenoj i škrtoj, rodnoj grudi.